

Crkva Gospe od Karmela u Trpnju na Pelješcu

Pažin, Nikola

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:609668>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

CRKVA GOSPE OD KARMELA U TRPNJU

Nikola Pažin

Mentor: dr. sc. Sanja Cvetnić, red. prof.

Zagreb, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

CRKVA GOSPE OD KARMELA U TRPNJU

The Church of Our Lady of Mount Carmel in Trpanj

Nikola Pažin

Ovaj rad bavi se crkvom Gospe od Karmela u mjestu Trpanj, na Pelješcu. Sastavljen je zemljopisni, pravni, povijesni i umjetnički kontekst nastanka ove crkve, te je detaljno opisan njen vanjski i unutarnji izgled. Rad donosi prvi tlocrt, kao i fotografije koje pomažu pri razumijevanju njenih pregradnji i arhitektonskih specifičnosti. Gospa od Karmela nastala je po legatu Stjepana Jerolimova Gundulića u drugoj polovici XVII. stoljeća, koji zahtijeva gradnju crkve nalik na Svetu kuću u Loretu. Tijekom stoljeća mijenjala je oblik, čemu svjedoče tragovi u kamenom zidu. Neki podatci o tim promjenama dostupni su u literaturi i ovdje zabilježeni, no neke stvari ostaju nerazriješene, pa se u ovom radu nude teorije temeljene na terenskom i znanstvenom istraživanju. Bratovština koja je bila vezana uz Gospu od Karmela u Trpnju pažljivo je obrađena, a uključen je i opći povijesni pregled bratovština na tom prostoru. Nije izostavljena ni likovna umjetnost – glavni oltar, čije je slike izradio Franjo Kaer iz Makarske, detaljno je opisan, a predlošci za određene likove identificirani su kao grafike mletačkog umjetnika Marka Pitterija. Opisan je i sporedni oltar, te oslici na stropu crkve, za čije je autorstvo predložen lokalni Frano Ferenc. Tijekom istraživanja ove crkve uspješno je identificiran i stari satni mehanizam u zvoniku, izvorno postavljen upravo djelovanjem bratovštine Gospe od Karmela, te je pripisan tvrtki *Fratelli Solari* iz mjesta Pesariis u Italiji. U završnom dijelu rada nude se teze o zazidanim prozorima i vratima, te ih se stavlja u vezu s izvornim predloškom za ovu crkvicu, to jest, sa Svetom kućom u Loretu. Uključeni su popisi slikovnih priloga i literature.

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 34 stranice, 20 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Crkvena arhitektura, Franjo Kaer, Gospa od Karmela, Pelješac, Stjepan Gundulić, Trpanj

Mentor: dr. sc. Sanja Cvetnić, red. prof. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Danko Šourek, docent, dr. sc. Tanja Trška, docent

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Ja, Nikola Pažin, diplomant na Istraživačkom smjeru – modul renesansa i barok, diplomskog studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem kako je diplomski rad, pod nazivom Crkva Gospe od Karmela u Trpnju, rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da nijedan dio diplomskog rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi navedenoj u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 30.9.2019.

Vlastoručni potpis:

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Povijesni kontekst.....	5
2.1. Pelješac.....	6
2.2. Trpanj.....	7
2.2.1. Župa i biskupija.....	8
2.2.2. Bratovštine.....	8
2.2.2.1. Općenito o bratovštinama.....	8
2.2.2.2. Bratovština Blažene Gospe od Karmela u Trpnju.....	10
3. Gospa od Karmela.....	11
3.1. Titular/čaććenje.....	12
3.2. Povijest gradnje.....	14
3.3. Arhitektura.....	16
3.4. Liturđijski prostor.....	19
3.4.1. Oltari, slikarstvo, skulptura, i liturđijska oprema.....	19
3.4.1.1. Glavni oltar.....	19
3.4.1.2. Boćni oltar.....	22
3.4.1.3. Strop i oslici.....	23
3.4.2. Zvonik i satni mehanizam.....	24
3.4.2.1. Kratak povijesni osvrt na mjerenje i oglašavanje vremena.....	24
3.4.2.2. Zvonik i sat u Gospi od Karmela.....	25
3.5. Interpretacija i prijedlozi.....	26
4. Zaključak.....	29
5. Literatura.....	30
6. Popis slikovnih priloga.....	33

1. Uvod

U diplomskom istraživanju krenuo sam od dostupnih informacija o crkvi Gospe od Karmela u Trpnju, a tijekom rada na temi došao i do novih podataka, koji su ovdje izneseni. Radi se, primjerice, o točnijim i obuhvatnijim mjerama građevine, atribuciji određenih djela, te kontekstu čašćenja vezanih uz crkvu, pa tako ovaj rad donosi i neka nova opažanja. Niz poglavlja posvećen je povijesnom okviru unutar kojeg crkva nastaje, kao i opisu pobožnosti u čiju se čast podiže. Zanimljive proporcije crkve (određene oporukom njenog naručitelja, Stjepana »Jere« Gundulića) pozivaju se na čudesnu Loretsku kućicu, čemu su posvećena posebna poglavlja. Također, u ovom se radu donosi i prvi tlocrt Gospe od Karmela, neophodan za razumijevanje sadašnjeg stanja, te neke pretpostavke u vezi mnogih pregradnji vidljivih na crkvi. S obzirom na iskustvo istraživanja satnih mehanizama tijekom studija, nisam zaobišao ni tu temu, te sam pri istraživanju crkve obratio pozornost i na uru koja se nalazi u zvoniku crkve. Tako je i tome starom mehanizmu konačno identificirano autorstvo. Sukladno zadatcima koje sam postavio, istraživačke metode bile su povijesno-umjetničke (autopsija spomenika tijekom terenskog dijela istraživanja, upoznavanje literature i kritički osvrt na nju, ikonografsko istraživanje, usporedbe), ali dijelom i međustrukovne (sekundarno korištenje arhivskih izvora, etnografija, crkvena povijest, i dr.).

Literatura o Gospi od Karmela štura je i često nedorečena, pa je svaki podatak bio od presudne važnosti. Najviše dragocjenih informacija donosi mjesni povjesničar, Frano Glavina, u svojim djelima »Trpanj – Prošlost, sadašnjost, spomenici« (Trpanj 1989), i »Trpanjske crkve« (u Spomenici Gospe Anđela u Orebićima, Omiš 1970). Ostala brojna i vrlo raznovrsna literatura navedena u poglavlju s bibliografijom, služila je za kontekstualiziranje ove crkve, kako bi se potkrijepili povijesni detalji, usporedbe djela, i teze o ikonografskim zanimljivostima. Arhiv župe Trpanj (koji se nalazi u Arhivu Dubrovačke biskupije) bio je, nažalost, nedostupan zbog izuzetno lošeg stanja.

Slika 1: Crkva Gospe od Karmela, Trpanj, pročelje. Crkvu je nemoguće pravilno fotografirati zbog njene pozicije u gustom urbanom tkivu pa je reproducirana kompozitna fotografija Gospe od Karmela, sastavljena od dvije fotografije i stoga samo ilustrativnog karaktera. Snimio i izradio N.P.

2. Povijesni kontekst

Crkva Gospe od Karmela nastaje u trenutku velike raširenosti čašćenja Loretske Bogorodice.¹ Podignuta je po legatu Stjepana Jerolimova »Jere« Gundulića, zemaljskog vlasnika (veleposjednika) u Trpnju, koji je sastavljen 7. listopada 1645. godine.² U dokumentu je određeno prikupljanje sredstava pomoću prihoda od njegove imovine, kroz razdoblje od četrdeset godina nakon njegove smrti. Kada je oporučitelj umro godine 1647., doista se takvo prikupljanje i odvijalo, te je u tome razdoblju od četiri desetljeća crkva

¹ Nikola Mate Roščić, »Hrvatska hodočašćenja u Loreto«, u: *Croatica Christiana periodica*, Vol. 7., No. 11 (1983.), str. 91

² Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 403

podignuta, iako je točan datum gradnje nepoznat. Po mišljenju većine autora, dovršena je krajem XVII. stoljeća, a sigurno je bila u završnim fazama gradnje 1679. godine, možda i »pod krovom«, kada se naručuje oltar.³ Više detalja o samoj crkvi i njezinoj povijesti nalazi se u poglavljima posvećenim tom pitanju, no započinjemo kratkim pregledom zemljopisnog, povijesnog i crkveno-administrativnog konteksta u kojem se nalazi ova crkva.

2.1. Pelješac

Poluotok Pelješac naseljen je od najranijih vremena. Naziv mu potječe od imena njegovoga najvišeg vrha, »Pelisac«, koji se danas zove Sv. Ilija. Poluotok je bio zvan još i »Stonski rat«.

U stoljećima važnim za gradnju crkve Gospe od Karmela, Pelješac je dio Dubrovačke Republike. Prva nastojanja Dubrovnikaca ka kupnji Pelješca bila su u XIII. stoljeću, radi stonskih solana i sigurne plovidbe pored ušća Neretve. Godine 1292. južnoj Hrvatskoj i Dalmaciji banom je postao Pavao Šubić, a u njegove teritorije uklapala se i Bosna, te veći dio Zahumlja. Po njegovoj smrti 1312. godine, pojavilo se pitanje vlasništva njegovih južnih teritorija, te izbiše sukobi, u kojima je Dubrovnik uspio izboriti i zauzeti Pelješac 1326. godine.⁴ Godine 1333. postignut je dogovor s kraljem Stjepanom Kotromanovićem, koji se onda i službeno odriče svojih pretenzija na Pelješac, odnosno prodaje Pelješac Dubrovačkoj Republici.⁵ Odmah po zauzeću tog teritorija, dubrovačke vlasti počele su s utvrđivanjem stonske prevlake, podizanjem zidina kako bi štitili poluotok od invazija. Postojala je i ideja o prekapanju prevlake kako bi se Pelješac pretvorio u otok, i time bio lakše branjiv. Postavljen je knez u Stonu, te kapetan u Trstenici (današnji Orebić), a sva obradiva zemlja pripala je dubrovačkoj vlasteli.⁶ Donesena je odluka po kojoj nitko nije mogao imati posjed na Pelješcu, tko nije stanovnik grada Dubrovnik; niti je itko smio raditi ako nije dubrovački kmet. Kao posljedica, svi Pelješčani postali su kmetovi dubrovačkih obitelji, te se ovim potezima razvilo dubrovačko kmetstvo.⁷

Novo društveno uređenje je znatno utjecalo na krajolik, i posve promijenilo horografiju i topografiju Pelješca. Sve obradive površine određene su za vinograde i žitna polja, te su podijeljene u pravokutne uzdužne pruge. Podignut je i određen broj planskih

³ Frano Glavina, Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 87

⁴ Nenad Vekarić, Pelješka naselja u 14. stoljeću, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU, 1989., str. 12

⁵ Nikola Zvonimir Bjelovučić, Poluotok Rat ili Pelješac, Zagreb: Tisak braće Kralj, 1907., str. 3

⁶ Nikola Zvonimir Bjelovučić, Poluotok Rat ili Pelješac, Zagreb: Tisak braće Kralj, 1907., str. 5

⁷ Frano Glavina, Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 11

naselja, koja su se oblikovala ili po principu bloka, ili niza.⁸ Većina naselja izgrađena je po tipu niza, što do današnjeg dana određuje tlocrtnu shemu mnogih mjesta na Pelješcu. Nažalost, pošto su u najranijoj etapi gradnje korišteni trošni materijali poput drva i suhozida, najstarije stambene građevine koje danas postoje datiraju se u XVI. stoljeće.⁹ Jedino su sakralni objekti gdje očuvani, jer su građeni čvršćim metodama, a njihova je povijesno-umjetnička vrijednost odavna uočena, kako piše Igor Fisković (1972.):

»Dokaz su tome do danas u malom broju sačuvani spomenici predromaničkog, romaničkog i gotičkog stila sa svojim prijelaznim inačicama. Neki među njima zahvaljujući ranijim istraživanjima, te novijim spoznajama naše znanosti zauzimaju zaslužno važno mjesto u našoj povijesti umjetnosti.«¹⁰

2.2. Trpanj

Trpanj sadrži dokaze kontinuirane naseljenosti još iz doba antike, čemu svjedoče ruševna rimska *villa rustica*, te ostaci drevne ilirske utvrde na brijegu iznad trpanjskog zaljeva. Nakon ranosrednjovjekovne faze nepravilne izgradnje, Trpanj je doživio izgradnju pravilnih nizova u razdoblju nakon dubrovačkog preuzimanja Pelješca 1333. godine.¹¹ U prvoj polovini XVI. stoljeća, došao je u vlasništvo plemićke obitelji Gundulić. Ustanovljen je princip prijenosa vlasništva prema načelu *fidei comissum familiae relictum* (često: fideikomis, fidei komes, ili fidei comis), koji nalaže oporučno nasljeđivanje isključivo po muškoj liniji, ili oporučno u okviru obitelji.¹² Zbog toga, ovaj zemljišni posjed nikako se nije mogao otkupiti, i bio je njihov kroz tri stoljeća, do 1856. godine.¹³

Trpanj je tijekom XVIII. stoljeća postao gospodarski vrlo razvijeno naselje Dubrovačke Republike. No, zbog starih načela fideikomisa, neki su *patruni* i obogaćeni trgovci još uvijek bili kmetovi, i živjeli u kmetovskim kućama. Zemljišni odnosi bili su nepromjenjivi, a uprava Trpnja odvijala se u Stonu, Trstenicama, i Janjini. Povremeno bi u Trpnju boravio dubrovački »kapetan« (to jest, mlađi dubrovački plemić, predstavnik vlasti) kojemu je dodijeljena

⁸ Marija Planić-Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1980., str. 80

⁹ Marija Planić-Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1980., str. 79

¹⁰ Igor Fisković, »Tri srednjovjekovne crkvice na Pelješcu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 19 (1972.), 1, str. 15-16.

¹¹ Marija Planić-Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1980., str. 94

¹² Frano Glavina, »Kmetski odnosi na poluotoku Pelješcu u svjetlu jedne parnice iz 1741. g.«, u: *Arhivski vjesnik*, 21-22 (1978-79.), str. 408.

¹³ Jasenka Maslek, »Trpanjski ribari«, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, (ur.) Lovorka Čoralić et al., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016., str. 396-7

nadležnost nad Trpnjem i Janjinom, a narod ga je nerijetko nazivao »knezom«, i njegovo sjedište »kneževim dvorom«.¹⁴

2.2.1. Župa i biskupija

Crkva Gospe od Karmela u crkvenoj je organizaciji na području župe sv. Petra i Pavla Trpanj. Župna crkva sv. Petra i Pavla podignuta je 1906. godine na mjestu starije crkve sv. Mihovila, i posvećena godinu potom. Ova župa, kao i druge pelješke pripadaju Pelješkom dekanatu, a on je dio Dubrovačke biskupije.

Župa sv. Petra i Pavla utemeljena je 1850. godine, odvajanjem kapelanije Trpanj od župe Donja Vručica. Susjedno selo Gornja Vručica je pak 1971. godine izdvojeno od župe Donja Vručica, te također pridodano trpanjskoj župi.¹⁵ Kapelanija je bila uspostavljena svega šest godina prije osnivanja župe, iako *de facto* Trpanj ima svoje kapelane već stoljećima, kao što se može vidjeti iz legata Jere Gundulića, gdje spominje naredbu državnim blagajnicima da odrede plaću kapelanu u Trpnju.¹⁶

2.2.2. Bratovštine

2.2.2.1. Općenito o bratovštinama

Bratovštine, vjerska društva sačinjena uglavnom od laika, javljaju se u Italiji već u X. i XI. stoljeću,¹⁷ a poprimaju poznatu formu oko XII. i XIII. stoljeća. Treba ih razlikovati od stručnih i obrtničkih bratovština koje se, premda također vezane za Crkvu i vjeru, bave svjetovnim problemima trgovine, te društvene i ine zaštite svojih članova i staleških odnosa. Vjerske bratovštine većinom su se bavile promicanjem crkvenog nauka, a posebno nekih oblika pobožnosti, karitativnim radom, i čuvanjem tradicije, te su postale vrlo raširene. Izvorni talijanski nazivi su raznovrsni; *fratia, fratria, fratiglia, fratilia, fratilla, fraternita, confraterna, confraternita*, ali i *compagnia, congregazione, i consorzio*. Odatle u hrvatskom imamo; bratovština, bratština i brašćina, bratimstvo, bratstvo, bratja, bratimi, skula i škola, pa

¹⁴ Jasenka Maslek, »Trpanjski ribari«, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, (ur.) Lovorka Čoralić et al., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016., str. 396

¹⁵ *Župa sv. Petra i Pavla Trpanj*, mrežna stranica *Dubrovačka biskupija*, http://www.dubrovačka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=144&Itemid=612 (pregledano 17. prosinca 2017.)

¹⁶ Frano Glavina, *Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici*, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 87

¹⁷ Ivan Ostojić, »Stara bratovština Presv. tijela Kristova u Splitu«, u: *Bogoslovska smotra*, God. 45, br. 4 (1975.), str. 479

i skupljenje.¹⁸ Svi ovi nazivi redovito su se rabili za vjerske, kao i za obrtničke bratovštine.¹⁹ Zbog brojnih sukoba s crkvenim autoritetom u prošlosti, Crkva je odredila da bratovštine moraju imati statut (matrikolu) koji odobrava biskup, te uopće biti i pod nadzorom biskupa, kako se ne bi razvijale raznovrsne pretjeranosti u vjerskoj praksi i paraliturgijskim slavljinama.

Na prostoru Dalmacije, bratovštine se javljaju u XII. stoljeću, u Zadru i Splitu, no već stoljeće potom gotovo svaki dalmatinski grad ima neke bratovštine, većinom flagelantske.²⁰ Najstariji očuvani statuti bratovština (matrikule) su iz XIV. i XV. stoljeća, kada broj bratovština doista raste.²¹ Najveći broj bratovština bilježe XVII. i XVIII. stoljeće, a brojke sežu do čak šezdeset bratovština osnovanih u Zadru, a u Splitu preko pedeset.²² U manjim mjestima, bratovština bi znala uključivati gotovo sve lokalno stanovništvo.²³ Vjerske bratovštine nerijetko bi svojim djelovanjem i zavjetima bile vezane za pojedinu crkvu (oltar u njoj) ili kapelu, te se o njoj brinule. Osim toga, bratovštine su svojim djelovanjem igrale ulogu i u očuvanju hrvatskog jezika.²⁴ Raspravljalo se na hrvatskom jeziku, na njemu pjevalo o životima svetaca i propovijedalo. Tako se bogatila i čuvala jezična baština, ali i lokalni dijalekti. Većina naših bratovština ukinute su dolaskom francuske vlasti.

Dubrovnik je također svojedobno bio dom mnogim bratovštinama, a od 1627. godine i bratovštini Sv. Gospe od Karmena.²⁵ Na području Republike povijest ovakvih udruživanja također je duga: u Stonu je najstarija bratovština bila ona posvećena sv. Nikoli iz godine 1389.²⁶ Budući da je Pelješac bio dom mnogim ribarskim naseljima (u koje pripada i Trpanj), mnogobrojne bratovštine bijahu posvećene apostolima, najčešće braći ribarima sv. Petru i sv. Andriji.²⁷

¹⁸ Bogoslovska Smotra, god. 45, broj 4 (1975), Ostojić, Ivan - Stara bratovština presv. Tijela Kristova u Splitu, str. 480

¹⁹ Bogoslovska Smotra, god. 43, broj 4 (1973), Bolonić, Mihovil - Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrniku (1323.-1973.), str. 459

²⁰ Vjekoslav Štefanić, Vladimir Franolić, Josip Buturac, »Bratovštine«, u: *Hrvatska enciklopedija*, 3. sv., (ur.) Mate Ujević, Zagreb: Naklada konzorcija Hrvatske enciklopedije, 1942, str. 248

²¹ Vjekoslav Štefanić, Vladimir Franolić, Josip Buturac, »Bratovštine«, u: *Hrvatska enciklopedija*, 3. sv., (ur.) Mate Ujević, Zagreb: Naklada konzorcija Hrvatske enciklopedije, 1942, str. 249

²² Ivan Ostojić, »Stara bratovština Presv. tijela Kristova u Splitu«, u: *Bogoslovska smotra*, God. 45, br. 4 (1975.), str. 480

²³ Frano Glavina, Dubrovački gospari i pelješki kmetovi, Dubrovnik: Državni arhiv, 2010., str. 40-42

²⁴ Grga Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagreb: Hrvatski izdavačko bibliografski zavod, 1944., str. 252

²⁵ Vinko Foretić, »Dubrovačke bratovštine«, u: *Časopis za hrvatsku povijest*, Zagreb, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Knj. 1, sv. 1-2 (1943.), str. 16

²⁶ Vjekoslav Štefanić, Vladimir Franolić, Josip Buturac, »Bratovštine«, u: *Hrvatska enciklopedija*, 3. sv., (ur.) Mate Ujević, Zagreb: Naklada konzorcija Hrvatske enciklopedije, 1942, str. 249

²⁷ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 389

2.2.2.2. Bratovština Blažene Gospe od Karmela u Trpnju

Prije opisa središnje teme diplomskog rada, osvrnut ću se nakratko na pitanje bratovština, jer je ono ključno za razumijevanje sudbine crkve, i za razludžbu njezinih (pre)gradnji. Prvi *de jure* trpanjski kapelan, don Ivan Puljizević (1844.-1846.), osnovao je u Trpnju 1845. godine Bratovštinu Ispokajanja (*Confraternita del Suffragio*), u koju se učlanilo dvanaest bratima, a crkva sv. Antuna (Padovanskog) u Trpnju postala im je bratovštinsko središte. U razdoblju narednog kapelana, Stijepa Tomaševića, bratovština se širi i stoga potrebuje drugu crkvu. Budući da su mnogi Trpanjci tada bili učlanjeni u bratovštinu Dobre smrti u Makarskoj, koja je širila i pobožnost Gospi od Karmela, odlučio se kapelan obnoviti trpanjsku crkvu tog titulara. Uspješno je stavljena u funkciju 1848. godine²⁸, pa bratovština 1853. godine mijenja ime u Bratovštinu Blažene Gospe od Karmela. U ovo vrijeme osniva se i jedna druga trpanjska bratovština, ona sv. Rozarija.²⁹

Bratovština Blažene Gospe od Karmela stavlja u funkciju drveni procesijski križ, mletački rad s kraja XVIII. stoljeća, a po predaji ukraden iz Makarske (mit bez uporišta, najvjerojatnije nastao iz nekih mjesnih netrpeljivosti). Bratovština biva vrlo aktivna u ovom razdoblju, te razvija nove tradicije i liturgijske obrede. Svake prve nedjelje u mjesecu, na primjer, pod svojim križem hodali bi iz svoje crkve u maticu na »misu od Sakramenta«, pjevajući pritom pobožne pjesme.

Na Veliki petak, bratovština Gospe od Karmela organizirala bi, zajedno s ostalim mještanima, veliku procesiju. Odabrao bi se među bratimima »brkačić«, nosač križa, koji će biti obavijen u bijelo i skrivenog identiteta. Križ, koji se čuvao u crkvi Gospe od Karmela i koji je tamo do danas, može se napuniti ciglama kako bi se postigla željena težina. Procesija bi se onda kretala po mjestu, uz pjevanje i poklike puka, do matične crkve, gdje bi se održale svečanosti i molitve. Cijela ova manifestacija bila je izuzetno popularna među pukom, i postojali su ukrasi i oslici koji bi se vješali po gradu, te bi se ulice posipale bršljanom. Ova zanimljiva tradicija očuvala se do danas, iako Bratovština Gospe od Karmela više ne postoji. Poznato je da je 1902. godine imala 40 bratima, a 1970. godine »svega nekoliko staraca«.³⁰

²⁸ Frano Glavina donosi dvije različite godine (1847. i 1848.), u dvije različite knjige. Držat ćemo se njegove kasnije knjige, budući da u njoj donosi i crkvene vizitacije.

²⁹ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 390

³⁰ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 391

3. Gospa od Karmela

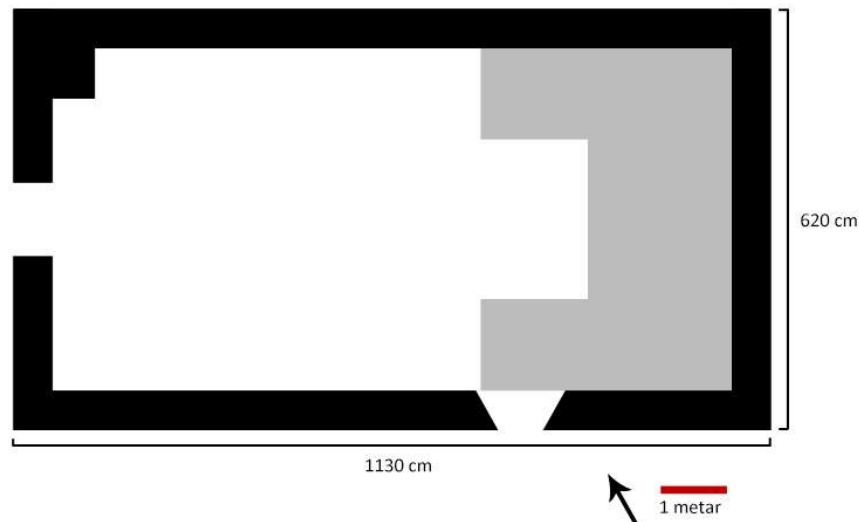
Crkva Gospe od Karmela nalazi se u staroj jezgri Trpnja. Proporcije su joj određene Svetom kućom u Loretu, no Gospa od Karmela ipak je nešto veća (Loreto: 450 x 940 cm, Trpanj: 630 x 1130 cm). Longitudinalnog je tlocrta, i jednobrodne strukture. Usmjerena je prema istoku. Na tjemenu pročeljnog zabata nosi omanji zvonik (»na preslicu«), a nad krovštem toranj sa satnim mehanizmom.

Slika 2: Pročelje Gospe od Karmela u Trpnju. Snimio N.P.

Smještena je na mali trg omeđen kućama, a nasuprot portala je bivša zgrada župnog dvora (sada izložbeni prostor). Okolne kuće toliko su blizu samoj crkvi, da ostavljaju tek uzak prolaz za obilazak crkve. Sa stražnje strane je prostor između susjedne kuće i crkve najuži (otprilike jedan metar), dok je s prednje strane najotvoreniji, pa se tu urbanistički oblikuje prostor trga.

Tlocrt crkve izrađen je prema mjerenju obavljenom tijekom terenskog istraživanja, s označenim južnim prozorom i glavnim portalom. Na tlocrtu nisu označeni termalni prozori koji se nalaze znatno više, blizu krovnog vijenca. Sivom bojom označena je podna elevacija od dvadesetak centimetara u okolici svetišta.

Slika 3: Tlocrt Gospe od Karmela u Trpnju. Strelica pokazuje prema sjeveru. Izradio N.P.

3.1. Titular/čašćenje

Kao što je već navedeno, ova crkva nastaje po legatu Jere Gundulića. U svojoj oporuci, on zahtijeva crkvu...

»...koju hoću da gospoda državni rizničari narečenim dohotkom izgrade usred naselja Trpnja na Stonskom Ratu, i neka se posveti Svetoj Mariji od Karmela, i ta će crkva oblikom i veličinom imati biti poput svetišta iliti prenesene kućice zvane Sveta kuća gdje je Gospa od Loreta kod Jakina...«³¹

Pobožnost Blaženoj Djevici Mariji od brda Karmela (Gospi od Karmela) razvija se u XIII. stoljeću. Prema predaji, Majka Božja ukazala se Šimunu Stocku 16. srpnja 1251. godine na gori Karmel, u današnjem Izraelu. Šimun Stock bio je vođa redovničkog reda, znanog kao

³¹ S talijanskoga prevela Nevia Raos, a izvornik je: »...la quale voglio che sia fabbricata con la detta somma per mano dei Signori Tesorieri in mezzo del Casale di Tarpagn di Punta di Stagno, e con intitolazione di Santa Maria del Carmine, qual chiesa dovra essere a forma et livello della Cappelleta ossia Casuccia del Disegno dove vista la Madona di Loreto in Ancona, chiamata Casa Santa... « (Glavina, 1970.)

»karmelićani«, koji se ustanovio na tom području još u XII. stoljeću, kada su se neki križari i hodočasnici počeli povlačiti iz svjetovnog života, i nametnuli si pustinjački život na ovoj drevnoj gori. Zbog muslimanske prijetnje, Šimun Stock molio se Mariji kako bi spasio svoj red, a Bogorodica koja mu se ukazala u viđenju poručila mu je da uvijek nosi škapular koji će ga zaštititi, a i svakog tko ga bude nosio, od muka u paklu.³² Škapular je odjevni predmet koji se sastoji od dvije široke trake – jedna od kojih pada niz prsa, a druga niz leđa – i koje sežu do gležanja, a međusobno su povezane ramenicama. Naziv dolazi od latinske riječi *scapula*, ili u množini *scapulae*, što u anatomskom rječniku označuje plosnatu kost ramenog obručja, a u širem smislu rame. Zbog Marijina obećanja sv. Šimunu Stocku, red karmelićana kao dio redovničke odjeće, habita, nosi škapular, kod njih uvijek smeđe boje kao simbol duboke predanosti vjeri.

Zbog veze sa Svetom Zemljom, čašćenje Gospe od Karmela u Trpnju se »spojilo« s čašćenjem Svete kućice, odnosno Marijina nazaretskog doma, koji je prema predaji preletio iz Nazareta prvo na Trsat, a potom u Loreto. Tek godine 1632., papa Urban VIII. odobrava da čašćenje prijenosa Svete kuće uđe u kalendar kao blagdan (10. prosinca).

U istom razdoblju, na dubrovačkim prostorima cvjeta pobožnost Gospi od Karmela. Dubrovnik tada već ima malu crkvu Gospe od Karmena, a dubrovačka vlastela se 1683. službeno zavjetuju da će svetkovati dotični blagdan.³³ Bitno je napomenuti da je blagdan Gospe od Karmela, 16. srpnja, službeno odobrio tek papa Benedikt XIII. 1726. godine. Dakle, u trenutku kada je Stjepan Jerolimov Gundulić ostavio svoju oporuku za crkvu u Trpnju, 1645. godine, čašćenje prijenosa Svete loretske kućice bio je blagdan, ali se dubrovačka vlastela nije još službeno opredijelila za pobožnost Gospi od Karmela. Ikonografija te pobožnosti razvija se u baroku, najčešće kao prikaz Bogorodice s Djetetom koja lebdi nad Čistilištem. U jednoj ruci drži škapular, kojim omogućuje dušama spasenje.³⁴ Na hrvatskim prostorima, primjer ove ikonografije može se vidjeti u crkvi Gospe od Pojišana, čiji bočni oltar nosi upravo ovakvu sliku, autora Sebastijana Devite.³⁵

Što se tiče Gospe od Loreta, i pobožnosti koja se razvila oko nazaretske kućice iz Galileje, ona svjedoči o čudesnom prijenosu Marijine kuće iz Nazareta u Trsat 10. V. 1291.

³² Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb: Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, 1979., str. 243

³³ Frano Glavina, Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 87

³⁴ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb: Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, 1979., str. 244

³⁵ Radoslav Tomić, »Slike u crkvi i samostanu Gospe od Pojišana«, u: *Svetište Gospe od Pojišana*, Split, Kapucinski samostan Gospe od Pojišana, 1994., str. 53

godine, i potom u Loreto 10. XII. 1294. godine, prema pobožnoj tradiciji koja je zabilježena u brojnim hagiografijama, pa tako i u Hrvatskoj (Franjo Glavinić). Najčešće svjetovno tumačenje je da su kućicu prenijeli križari pri povratku iz Svete zemlje. Na Trsatu, knez Nikola IV. Frankapan dao je izgraditi malenu kapelu u spomen na boravak te svete kućice (tal. *Casa Santa*), a sredinom XV. stoljeća Martin Frankapan spojio je tu kapelu sa samostanom. Godine 1614. Franjo Glavinić povećava kapelu, te ju usklađuje s dimenzijama nazaretske kućice u Loretu.³⁶ Naime, same dimenzije nazaretske kućice s vremenom dobivaju vlastiti značaj, kao svete dimenzije povezane s pobožnošću Gospi od Loreta. Te dimenzije glase ovako: dužina kućice je 9 metara i 40 centimetara, širina joj je 4 metra i 50 centimetara, a visina joj iznosi 3 metra i 24 centimetra.

Pobožnost Gospi od Loreta javlja se i na drugim mjestima po jadranskoj obali. U Cetinju, crnogorski vladar Ivan Crnojević, po povratku iz Loreta 1479. godine, daje graditi zavjetnu crkvu tog titulara (dovršena je 1484. godine).³⁷ U Dubrovniku, 1627. godine, Ivan Gundulić kupuje renesansni dvorac Skočibuhe u Dubrovniku, uz koji daje graditi kapelu oblikovanu po uzoru na Svetu kuću. U Kuni na Pelješcu, kao pokoru za pljačku na jednom papinskom brodu, po naredbi pape gradi se 1681. godine crkva Gospe Delorite. S vremenom, pregrađena je u veću crkvu (1705.), a 1707. godine stonski biskup Vicko Lupi nalaže franjevcima brigu o toj crkvi, pa se gradi i samostan.³⁸ Inače, Loreto postaje bitno hodočasničko središte, u koje putuju mnogi Hrvati ovog vremena. Poznato je da se u Loretu čak i organizirala jedna hrvatska bratovština, koja se od 1528. godine zove Bratovština Presvetog Sakramenta, a postojalo je i hrvatsko groblje.³⁹

3.2. Povijest gradnje

Sukladno oporučiteljevim željama, državni se blagajnici 20. X. 1687. (četrdeset godina nakon smrti oporučitelja) obraćaju svojim agentima i traže od njih da se utjera glavica koju je Gundulić ostavio za izgradnju crkve.⁴⁰ Također javljaju, da im ne mogu poslati smrtovnicu, jer je knjiga umrlih nestala u potresu. Međutim, već godine 1679. godine vizitacijsko izvješće spominje narudžbu oltara, stoga je crkva vjerojatno u svojim završnim etapama gradnje, ili je

³⁶ Emanuel Hoško, Trsatski franjevci: pet i pol stoljeća služenja Trsatskom svetištu, Rijeka: Adamić, Franjevački samostan Trsat, 2004., str. 20

³⁷ Ivana Prijatelj-Pavičić, Loretske teme, Rijeka: Vitagraf, 1994., str. 47

³⁸ Ivana Prijatelj-Pavičić, Loretske teme, Rijeka: Vitagraf, 1994., str. 66

³⁹ Nikola Mate Roščić, »Hrvatska hodočaščenja u Loreto«, u: *Croatica Christiana periodica*, Vol. 7., No. 11 (1983.), str. 91

⁴⁰ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 404

već gotova, kada blagajnici šalju dopis osam godina poslije (1687.). Točan trenutak dovršetka je nepoznat, ali je zapisano da biskup u ovoj crkvi dijeli krizmu u svibnju 1687. godine.⁴¹ Crkva je neko vrijeme bila izvan uporabe, vjerojatno desakralizirana, jer se nakon zapisa u *Illyrici sacri* (sv. VI, 323), više ne spominje u vizitacijama 1802. i 1805. godine.⁴² Godine 1836. zabilježeno je da kapelan u njoj drži školu. Ponovno je privedena svojoj liturgijskoj funkciji 1848. godine, kada su izvršeni i neki popravci.⁴³ Godine 1850. počela je temeljita restauracija, te u proljeće te godine crkva biva dozidana, što ju onda i povisuje. Vrlo vjerojatno su tada dodani i termalni prozori koji se nalaze u tom dijelu zidova. Godine 1853. bratimi postavljaju »kupolu« i javni sat, a četiri godine nakon toga je u ovu crkvu prenesen i oltar sv. Antuna iz stare crkve sv. Petra.⁴⁴ Prema F. Glavini, žbuka se skida s crkve 1959. godine, pa su od tad pregradnje jasno vidljive na kamenom tkivu crkve.

Kako smo napomenuli u opisu urbanističke situacije, nasuprot crkve Gospe od Karmela u Trpnju, nalazi se zgrada bivše kapelanije. Sagrađena je svega nekoliko godina nakon što je dovršena crkva, kako bi poslužila kao stan za kapelana, a podigle su ju (donosi F. Glavina) obitelji Barbica, Vlahović i Senko, koje su živjele u blizini. Prvi put se spominje u svibnju 1687. godine, tako da je tada očito već bila dovršena. Zadnji kapelan koji je živio u njoj, bio je don Ivan Klarić, koji se iz nje iseljava 1813. godine s dolaskom Francuza u Trpanj. Spominje se u zemljišniku 1841. godine, gdje je upisana na Antu Kunića.⁴⁵

Slika 4: Bivša zgrada kapelanije, sada izložbeni prostor umjetničke galerije. Snimio N. P.

⁴¹ Frano Glavina, Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 88

⁴² Glavina u svojem ranijem prilogu knjizi Gospa od Anđela tvrdi da je crkva od 1814. godine izvan kulta, ali moguće je da mu je to bio jedini siguran datum. Držat ćemo se njegove kasnije knjige (Trpanj), u kojoj je konzultirao crkvene vizitacije, jer vjerojatno daje točniju sliku.

⁴³ Frano Glavina, Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 88

⁴⁴ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 404

⁴⁵ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 392

3.3. Arhitektura

Kao što smo već napomenuli, crkva je orijentirana. Vanjski je izgled jednostavan, zidovi se uzdižu na pravokutnom tlocrtu, a građa tipična je za podneblje; sve četiri strane zidane su klesanim kamenom bez dekoracija, a stilske se značajke otkrivaju jedino u obradi vijenca koji neprekinuto teče pod krovom, te u nekoliko elemenata zapadnog pročelja. Drvena konstrukcija krovišta pokrivena je crjepovima, no iz nje se izdiže kameni toranj sa satom, i maleni otvoreni zvonik na pročelju, u starijim razdobljima zvan »na preslicu«. Detalji u kamenu na više mjesta otkrivaju različite pregradnje i promjene tijekom stoljeća.

Zapadno pročelje perforirano je u središnjoj okomitoj osi portalom, te malom i jednostavnom kamenom rozetom. Portal je izveden u kamenu, i oblikovan jednostavnim kanelirama i vijencem, te nosi prazan zabat čiji vijenac znatnije izlazi u prostor. Između portala i zabata nalazi se arhitrav urešen plitkim reljefom dvaju izduženih rombova, između kojih je stilizirana zvijezda. Ovdje je ulični broj crkve označen crnim znamenkama. Portal omeđuje dvokrilna drvena vrata, vjerojatno iz XIX. stoljeća, koja su u dobrom stanju, i ukrašena sa šest kaseti. U svakoj kaseti je jednostavna reljefna romboidna dekoracija, s time da u središnjoj kaseti na oba krila romboidi imaju apstraktni ukras u svojoj sredini. Metalna ploča oko ključanice izvedena je u obliku srca. Iznad portala, u istoj osi, nalazi se malena rozeta, promjera otprilike jedan metar. Kamena je, i raščlanjena sa šest malih balustara, te ne sadrži nikakvo staklo (stakleni prozor dodan je, naravno, s unutarnje strane). S gornje strane, pročelje crkve je omeđeno rudimentarnim vijencem oblika jonske kime.

Iznad pročelja, u osi portala, na krovu crkve izbija spomenuti maleni zvonik otvorenog tipa. Visok otprilike dva metra, ovaj zvonik izveden je u kamenu i urešen tek plitkim profilacijama koje imitiraju arhitektonske elemente (kapitele). Zaključen je lukom nad kojim se vije željezni vjetrokaz. Zvono je vjerojatno brončano (zeleni oksid), te nosi maleni reljefni prikaz raspjetog Isusa. Opasano je dvjema trakama s tekstom; gornja traka otkriva riječi: »[...]VNICA ZVONA«, a donja samo jednu »[...] VJEČNO [...]«, što upućuje da je u gornjoj zabilježena ljevaonica ili kovnica (proizvođač), a u donjoj možda neka vjerska poruka.

Slika 5: Pročelje - preslica i zvono.

Slika 6: Sjever - vidljiva razlika u kamenu gdje je povišen krov.

Pročelje otkriva važan podatak vezan za sudbinu crkve: prekid u ritmu polaganja kamene građe vidljiv na njemu svjedoči da je prvotni krov crkve je bio niži, a na to upućuje i mjesni povjesničar Frano Glavina, koji navodi 1850. godinu kao godinu dogradnje i povišenja crkve.⁴⁶

Sjeverna strana crkve sadrži dva polukružna termalna prozora, te spomen-ploču. Prozori su malih dimenzija, a smješteni su prilično visoko – vjerojatno kako bi hvatali svjetlost koju zaklanjaju okolne kuće. Spomen-ploča s kratkim pregledom povijesti crkve nalazi se na sredini zida, u razini očiju, i na njoj je uklesano sljedeće:

OVA CRKVA
 BL. GOSPE OD KARMELA
 BJE SAGRAĐENA SVRHOM 17 (*sic*) VIJEKA
 OPORUKOM OD 17-X G. 1645
 DUBROVAČKOG PATRICIJA
 JERA PL. GUNDULIĆA
 U VELIČINI SV (*sic*) NAZARETSKE KUĆE
 U LORETU
 POPRAVLJENA I UREŠENA
 OLTAROM SV. ANTUNA G. 1857
 I JAVNIM DOBNIKOM G. 1874
 USPOMENI
 SVETE STARINE
 POSTAVLJENO
 17-X-G. 1945

⁴⁶ Frano Glavina, Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 88

Lijevo od spomen-ploče, u kamenju zida, nazire se zapečaćeni prozor (slika 7). Identičan zazidani oblik nalazi se na skoro istom mjestu s druge strane crkve, na južnom zidu. Nadalje, desno od spomen-ploče na sjevernom zidu nazire se obrazac u kamenju, koji otkriva da su na tom mjestu nekoć bila vrata, poslije zazidana (slika 8). Na gornjem dijelu zida, jasno je vidljiv isti prekid u ritmu polaganja kamena, kakav je bio spomenut u opisu pročelja (slika 6). To se slaže s informacijom da je u XIX. stoljeću crkva povišena. Polukružni termalni prozori nalaze se iznad te razdjelnice, što znači da su dodani u procesu te nadgradnje. To bi, onda, objasnilo i zazidane prozore, jer više nisu bili potrebni za rasvjetu nutrine liturgijskog prostora. Osim toga, oni su slijedili propisani obrazac otvora na Loretskoj kućici – obrazac koji možda gubi na svojoj važnosti prolaskom mnogih stoljeća, i postaje sekundaran.

Slika 7: Sjever - zazidani prozor i spomen-ploča.

Slika 8: Sjever - zazidana vrata.

Južna strana crkve je slična sjevernoj, ali bez spomen-ploče. Također sadrži dva termalna prozora iznad crte pregradnje, jedan zazidani prozor niže, i nejasnu grupu kamenja koja može upućivati na zazidana vrata. No, na južnoj strani postoji i jedan prozor koji nije zazidan – polukružno zaključen uspravni pravokutnik, koji nosi hrđavu željeznu rešetku, a iznutra stakleni dvokrilni prozor bez dekoracija. Nalazi se u razini očiju, a sudeći po izgledu kamenja oko njega, naknadno je probijen.

Istočna (stražnja) strana crkve vrlo je blizu susjedne kuće. Kao što smo napomenuli ranije, između tih dviju građevina razmak je od svega jednog metra. Ova strana crkve ne sadrži nikakve arhitektonske profilacije, osim maloga kamenog reljefa u sredini zida, i nekih obrisa u kamenju. Reljef je izrađen od jednog komada kamena, i prikazuje križ s bičevima. Na tabli povrh križa ispisano je »INRI«, ali je slovo »N« greškom ispalo »I«. Iznad ovog ukrasa, u kamenju zida, vide se obrisi nekih pregradnji – najvjerojatnije se radilo o maloj niši koja je sada zazidana. Jasno se vide i crte koje ukazuju na bivšu razinu krova.

Toranj koji se nastavlja na pročelje vjerojatno je podignut 1853. godine.⁴⁷ Kvadratnog je tlocrta, ožbukana u bijelo, te sadrži satni mehanizam. Sat s kazaljka nalazi se samo na zapadnoj strani tornja, i izgleda vrlo tipično, bez dodatnih ukrasa. Broj četiri na satu prikazan je kao »IIII«, kako se katkada javlja na starijim brojčanicima. Krov tornja vrlo je plitak, i pokriven oksidiranim brončanim pokrovom. Na vrhu nosi još jedno brončano zvono, ovješeno o šipke koje ga pridržavaju u zraku, bez zidanog okvira ili nosača.

3.4. Liturgijski prostor

Crkva je longitudinalnoga jednobrodnog tlocrta, bez apsida, i bez dodatnih prostorija poput kapela ili sakristije. Sadrži skromnu galeriju, odmah iznad ulaza u crkvu, kojoj se pristupa metalnim ljestvama. Galerija pak vodi dalje, drvenim ljestvama, prema unutrašnjosti tornja sa satnim mehanizmom. Crkva je osvjetljena četirima polukružnim prozorima, malenom rozetom, te jednim većim prozorom na južnom zidu. Trenutno sadrži niz predmeta potrebnih za liturgiju ili ures, a od namještaja za vjernike, ima osam drvenih klupa (isповjedaonicu nema). U visini je zaključena stropom koji je ravan, ožbukana, te ukrašen slikama i rudimentarnim štuko-vijencima.

3.4.1. Oltari, slikarstvo, skulptura, i liturgijska oprema

3.4.1.1. Glavni oltar

Glavni drveni oltar nosi značajke klasičnog leksika arhitekture, nadahnutog modelima koje su zadali arhitekti Sebastiano Serlio⁴⁸ i Andrea Pozzo, a materijal bojom imitira mramor. Dva korintska stupa omeđuju oltarne slike, te nose trabeaciju i prazni zabat. Na bazi stupova nalaze se grbovi Gundulića, a u središtu pročelja stipesa (zona antependija) nalazi se medaljon sa simboličkim prikazom Euharistije (kalež nadvišen hostijom), i dva anđela-adoranta. Moguće je da je oltar naručen 1679. godine, budući da je u biskupskoj vizitaciji od 29. travnja 1679. godine zapisana naredba, da se napravi »novi oltarni sveti kamen, koji će se poslati po kuriru da se posveti«. Oltarna pala sadržavala je četiri prikaza, jedan središnji, dva bočna, i jedan koji se nalazio ispod središnjega. No, središnji prikaz više ne postoji (sudeći prema gore navedenoj vizitaciji, moguće je da je propao, jer vizitator navodi da crkva trpi štetu od vlage), te je umjesto njega izdubljena niša u zidu, u kojoj je kip Bogorodice s Djetetom. Zazidana

⁴⁷ Frano Glavina, Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 88.

⁴⁸ Traktati Sebastiana Serlia utjecali su i na druge oltare tog doba i podneblja. Vidi: Premerl, D. - Sebastiano Serlio i tri oltara u Dalmaciji, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 42 No. 1, 2011., Institut za povijest umjetnosti Zagreb

niša s vanjske strane istočnog zida možda je povezana s ovim promjenama, odnosno sa stvaranjem niše u liturgijskom prostoru. Bogorodica i Dijete odjeveni su, i okrunjeni. Slike lijevo i desno od niše oslikao je Franjo Kaer,⁴⁹ s namjerom da oslika sv. Šimuna Stocka kako prima škapular od Gospe od Karmela. Ikonografskom zabunom, na slici lijevo slučajno je izveden sv. Ivan od Mathe,⁵⁰ sudeći po njegovoj odjeći.⁵¹ Objavljenu pretpostavku o ikonografskoj zabuni treba uzeti s oprezom, jer desna slika ikonografski točno opisuje sv. Stjepana Prvomučenika.

Slika 9: Glavni oltar. Snimio N.P.

Slika 10: Duše u čistilištu. Snimio N.P.

Na predeli su prikazane duše u Čistilištu, i to znatno vrsnije slikane. Na ovoj slici moguće je utvrditi predloške za pojedina poprsja čistilišnih stanovnika, jer se radi o često prenošenim obrascima mletačkog slikara Giovannija Battiste Piazzette (Venecija 1683. - Venecija 1754.). Piazzetta, inače cijenjeni venecijanski *tenebroso* majstor, i prvi ravnatelj tamošnje Likovne akademije, razvio je u dvadesetim godinama XVIII. stoljeća velik interes

⁴⁹ Potpisao se "Macasca 1848. Fran Cayer Pinse"

⁵⁰ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 404

⁵¹ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb: Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, 1979., str. 278

za studije glava i polu-figura.⁵² Te je glave u grafički medij prenio Marko Alvise Pitteri (Venecija 1702. - Venecija 1786.), a njihov utjecaj zabilježen je u hrvatskoj baštini, pa se ovaj trpanjski prinos uklapa u pregled recepcije Piazzettinih i Pitterijevih modela. Ovaj oltar također trenutno nosi četiri beznačajna svijećnjaka, te lijepo samostojeće drveno raspelo.

Slika 11: Poredba slike u Gospi od Karmela s Pitterijevim prikazom apostola Šimuna Kananeja (1742.)

Slika 12: Poredba slike u Gospi od Karmela s Pitterijevim prikazom apostola Bartolomeja (1742.)

⁵² Rudolf Wittkower, *The art and architecture in Italy: 1600 to 1750*, London: Yale University Press, 1982.

3.4.1.2. Bočni oltar

Bočni oltar sv. Antuna⁵³, smješten je uz sjeverni zid. Također nosi jasne značajke arhitektonski zasnovanog oltara, premda je manje monumentalan. Opet je bojama postignut dojam strukturalne polikromije, te je na središtu stipesa urezan ukrasni medaljon (ovaj put s prikazom floralnih motiva, i grčkog križa izvedenog od cvijeća). Nad stipesom, uzdižu se kanelirani korintski stupovi zaključeni polukružnim lukom, čime je omeđena prazna niša. Njena je izvorna namjena nepoznata, no vrlo je vjerojatno držala nekakvu skulpturu, možda sv. Antuna Padovanskog. Trenutno je ondje odloženo jedno obojeno drveno raspelo. Ovaj je oltar bio prenesen iz stare crkve sv. Petra 1857. godine, nakon što je dovršena restauracija Gospe od Karmela.⁵⁴

Slika 13: Bočni oltar sv. Antuna. Snimio N.P.

⁵³ Niti literatura, ni oltar ne donose informaciju o kojemu se Antunu radi, Antunu Opatu ili Antunu Padovanskom. No, sudeći po mišljenjima stanovnika, i po raširenoj pobožnosti Antunu Padovanskom u tome kraju, može se pretpostaviti da se radi o tom svecu. Po predaji, Antun Padovanski bio je talentirani propovjednik, popularan među pukom, i sljedbenik sv. Franje Asiškoga. Po Leksikonu ikonografije, atributi su mu ljiljan, procvjetali križ, riba, knjiga, plamen, te kleučki magarac (koji je, prema priči, kleknuo pred svetim sakramentom).

⁵⁴ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebičima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 404

3.4.1.3. Strop i oslici

Strop crkve ravan je, te urešen oslicima i rudimentarnim štuko dekoracijama. Podijeljen je na tri pravokutne površine jednake duljine, koje su omeđene štuko-vijencima. U svaki od tri pravokutnika upisan je oval, koji je oslikan, i također omeđen vijencem. Moguće je da su ove dekoracije nastale u XX. stoljeću, specifično oko 1930. godine, jer tada lokalni slikar Frano Ferenc oslikava obližnju crkvu sv. Petra i Pavla, pa je izgledno da je oslikao i strop Gospe od Karmela.⁵⁵ Izgledom i stanjem oslika, ova se teza čini vjerojatna. Frano Ferenc bio je samouki trpanjski slikar o kojemu se malo zna, ali je poznato da je pomagao Celestinu Medoviću pri oslikavanju crkve Sv. Spasa u Kuni, te je zabilježeno da ga je Medović ponešto podučavao slikarskom zanatu.⁵⁶

Prvi oslik, najbliži ulazu, prikazuje brod na pučini, ponad kojeg se nalazi žuta peterokraka zvijezda iz koje izlazi snop svjetlosti prema brodu. Oslik je dodatno ukrašen floralnim motivom u donjem desnom kutu. Ovaj prikaz zasigurno prenosi poruku zaštite moreplovaca, vjerojatno sugerirajući na Marijinu zaštitu kao Zvijezde mora (lat. *Stella maris*). Ostatak pravokutnika je prazan, obojen blagom modrom bojom, a u kutovima se jedva nazire zaokruženi Kristov monogram. Ovaj segment stropa u najlošijem je konzervatorskom stanju, s vidljivim propadanjem radi vlage. Razlog tome je pozicija ovog dijela stropa ispod zvonika, čime je vjerojatno više izložen atmosferijama.

Slika 14: Prvi oslik, najbliži ulazu. N.P.

Slika 15: Drugi, središnji oslik. N.P.

Središnji oslik sadrži simboličku sliku zlatnog kaleža, nad kojim krvari srce Isusovo. Preko kaleža, križaju se dva simbola – drveno raspelo, i brodske sidro. Nad prikazom križa

⁵⁵ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 403

⁵⁶ Frano Glavina, *Sunce i vrijes*. Mrežna stranica *Matica hrvatska*, (2008.), <http://www.matica.hr/vijenac/367/sunce-i-vrijes-4781/> (pregledano 8. rujna 2019.)

nalazi se zlatna šesterokraka zvijezda. Ovaj složeni emblematski prikaz također je urešen floralnim motivom lišća i rascvjetalih ruža, te omeđen ovalnim štuko-vijencem. Ostatak pravokutnika ovaj put nije samo obojen u modro, nego opetuje floralni ornament koji je najdetaljniji u kutovima, gdje su također četiri medaljona s ukrasnim oslikom grčkog križa i klasjem žita.

Pravokutnik u trećem segmentu stropa, najbližem oltaru, također nosi ovakav floralni okvir, samo što medaljoni sadrže simbolički prikaz Euharistije. U ovalnom, centralnom prikazu ovaj je put Marijin monogram, koji je prikazan sa zrakama svjetlosti, i nadvišen krunom s devet vrhova.

Slika 16: Treći oslik, najbliži oltaru. Snimio N.P.

3.4.2. Zvonik i satni mehanizam

3.4.2.1. Kratak povijesni osvrt na mjerenje i oglašavanje vremena

Mehanički satovi s utezima javljaju se krajem XIII. stoljeća na crkvenim tornjevima po zapadnoj Europi. Mehanizam zvonjave oslanja se na utege i njihalo koji pokreću batić, koji onda udara o rub zvona otkucavajući pune sate, a ponegdje i polovice i četvrtine sata.⁵⁷ U Dalmaciji, ova se novina javlja potkraj XVI. stoljeća, za što je najbolji primjer javni sat postavljen na Knežev dvor 1389. godine. Autor tog sata bio je određeni »magister Relyas ab orologio«, što je ujedno i najraniji spomen nekog urara u Hrvatskoj.⁵⁸ Kasnije, u XV. stoljeću,

⁵⁷ Ivan Bosilj, *Zvona*, Zagreb: Graphis, 2001., str. 197

⁵⁸ Vesna Lovrić-Plantić, *Urarstvo*. Mrežna stranica *Tehnika* (2016.), <http://tehnika.lzmk.hr/urarstvo/> (pregledano 12. svibnja 2019.)

javne satove dobili su i drugi gradovi; Split, Trogir, Korčula i Hvar, a još kasnije Rab i Cres, te Zadar i drugi gradovi na obali.

Pelješac u XVIII. stoljeću dobiva niz satova, najznačajnije od urara Paska Baletina, samoukog majstora izuzetnih vještina, koji svakom franjevačkom samostanu na prostoru Republike daje po jedan sat.⁵⁹ Jedan takav sačuvan je do danas u Kuni. Kvaliteta ovog majstora očituje se u preporuci Ruđera Boškovića, kojom dubrovačka vlada odlučuje upravo Baletinu povjeriti zadatak izrade novog mehanizma za gradski zvonik 1781. godine. Doista, majstor uspješno stvara ovaj sat, koji pravilno funkcionira sve do 1886. godine, kada je uklonjen kako bi bio zamijenjen novim. Novi sat 1887. godine izrađuje tvrtka *Fratelli Solari* (Braća Solari) iz Udina, ista tvrtka čiji je potpis na satu crkve Gospe od Karmela u Trpnju, i koja uz to izrađuje javne satove za još neka dalmatinska mjesta.⁶⁰

Braća Solari, odnosno *Fratelli Solari*, tvrtka je koja još i danas djeluje, a povijest joj seže do 1725. godine, kada u mjestu Pesariis u blizini Udina otvara prvu radnju posvećenu satnim mehanizmima. Osim navedenog sata za Dubrovnik 1887. godine, rade i njegovog nasljednika, mehanizam instaliran 1928. godine, koji radi još do danas, i čija je garancija izdana u trajanju od 105 godina.⁶¹ Uz ovo, Braća Solari radili su i sat u Drveniku, koji je postavljen 1894. godine, a navodno su imali i radionicu u Pazinu do Drugoga svjetskog rata.⁶²

3.4.2.2. Zvonik i sat u Gospi od Karmela

Zvonik Gospe od Karmela izdiže se otprilike dva metra nad krovom crkve. Pristup prostoru zvonika i satnog mehanizma moguć je s galerije, koja se nalazi na zapadu i vjerojatno služi za crkvene pjesme. Na galeriju ne vode stube, nego tek položene metalne ljestve. I dalje, povrh galerije, ljestve omogućuju uspinjanje u zvonik, čiji je prostor uzak i većinom zauzet velikim satnim mehanizmom.

Sve što je poznato o povijesti ovog dobnika donosi Frano Glavina (1989). Po njegovim zapisima, sat je postavljen nastojanjima bratima 1853. godine, a vjerojatno je zbog njega i podignut zvonik (jer je mali otvoreni zvonik već postojao). Ugovorom od 8. VIII. 1874., općina preuzima odgovornost za brigu o njegovoj ispravnosti.

⁵⁹ Stane Đivanović, »Baletin, Pasko (Paskoje)«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, (ur.) Nikica Kolumbić, Zagreb, JLZ, 1983, sv. 1, str. 393

⁶⁰ Nevenka Božanić-Bezić, »Stari dalmatinski satovi«, u: *Mogućnosti*, 10 (1966.), str. 1111

⁶¹ Katarina Fiorović, *Intervju s dubrovačkim urarom*, mrežna stranica Dubrovnik Net (2014.), <http://www.dubrovniknet.hr/novost.php?id=28014#.XQkMXf6E6Uk> (pregledano 18. svibnja 2019.)

⁶² Mirjan Rimanić, *Intervju s posljednjim urarom u Pazinu*, mrežna stranica *iPazin* (2008.), <https://www.ipazin.net/intervju-s-paladinom-posljednjim-urarom-u-pazinu/> (pregledano 8. srpnja 2019.)

Satni mehanizam trenutno nije u funkciji, ali doima se očuvanim, premda podliježe hrđi. Natpis na kućištu svjedoči o podrijetlu izrade, te usprkos jednoj nečitljivoj riječi, jasno predstavlja sat kao proizvod braće Solari. Naime, piše na kućištu ovako: »Giov(...) Fratelli Solari di Pesariis«

Slika 17: Satni mehanizam u zvoniku Gospe od Karmela. Snimio N.P.

Slika 18: Natpis na satnom mehanizmu. »...Solari di Pesariis« Snimio N.P.

3.5. Interpretacija i prijedlozi

Pri analizi ove crkve, potrebno je obratiti pozornost na njene pregradnje i izmjene tijekom vremena. Kao što je navedeno u poglavljima koja se bave vanjštinom crkve, u kamenu su vidljivi neki tragovi zazidanih perforacija, izmjena u poziciji prozora, i povišenja crkve. Nažalost, literatura ne navodi objašnjenja za većinu ovih pitanja, osim za jedno – povišenje crkve je poduzeto kao dio restauracije crkve 1850. godine. Čini se logično, stoga, da su tada dodani i termalni prozori koji se nalaze u tom dijelu zida. Razlog za nove prozore valja tražiti upravo u njihovoj ulozi; niži prozori, koji su zazidani, ostavili su liturgijski prostor u mraku. Moguće je da prije nije bilo toliko kuća oko crkve (ili da ju visinom nisu

zakrivale) pa je do nje dopiralo više sunčeve svjetlosti. U svakom slučaju, razumno je zaključiti da su donji prozori zazidani u trenutku, kada restauratori povisuju crkvu i dodaju termalne prozore.

Primarni razlog restauracije bio je dovođenje crkve nazad u funkciju, budući da je pola stoljeća bila izvan liturgijske uporabe... A sve zbog toga što se u Trpnju razvila snažna pobožnost Gospi od Karmela. Bila je u lošem stanju, te služila kao škola.⁶³ Uostalom, posjeduje debele kamene zidove, pa nije smisleno zamišljati ruševno stanje zidova, nego najvjerojatnije krovništva. Skup i kompliciran proces povišenja crkve (za svega jedan metar) ne bi bio poduzet, da nije ionako krov trebalo u potpunosti srušiti i nanovo izgraditi. Pošto se zna da je »kupolu«⁶⁴ (najvjerojatnije cijeli zvonik) i javni sat dala postaviti bratovština Gospe od Karmela 1853. godine, racionalno je zaključiti, da se radilo o potpunoj obnovi krovništva crkve. Pri takvoj operaciji, malo povećanje u visini zidova ne stvara problem, a donosi znatnu korist u rasvjetljavanju crkve. To je objašnjenje za pregradnju vidljivu u gornjoj zoni arhitekture crkve, kao i za zazidane prozore u nižoj prozorskoj osi.

Ostaje pitanje dvaju zazidanih vrata, te pitanje jedinog prozora u nižoj prozorskoj osi, onog novijeg, koji se nalazi na južnoj strani crkve. Potrebno je napomenuti da zazidana vrata na sjevernoj strani nisu jasno čitljiva – ne bi bila prepoznatljiva kao potencijalna vrata, da nema jasnije čitljivih zazidanih vrata na južnoj strani (na identičnoj osi, *vis-a-vis* ovih sjevernih), nego bi se doimala kao samo neobična konstrukcijska anomalija u kamenju.

Kako bi se odgovorilo na ove pregradnje, bit će nužno obratiti se izvornoj inspiraciji za ovu građevinu, a to je sveta Loretska kućica. Budući da je pobožnost Loretskoj Bogorodici bila snažno obnovljena u XVII. stoljeću, i uzevši u obzir da su mnogi Hrvati ovog kraja hodočastili u Loreto, nije nerazumno pretpostaviti da je prvotni izgled Gospe od Karmela izrađen direktno po uzoru na Svetu kuću (tal. *Santa Casa*). Priložena ovdje je fotografija zapadnog dijela te kućice, koji jasno pokazuje dvojna vrata, jedna na sjevernoj, i jedna na južnoj strani kućice. Ako je prvotna faza sadašnje Gospe od Karmela (nekoć Loretske kapele prema uzoru na Svetu kuću) nastala po ovom predlošku, to bi objasnilo trenutno zazidana vrata. Datum te promjene, nažalost, ostaje nepoznat.

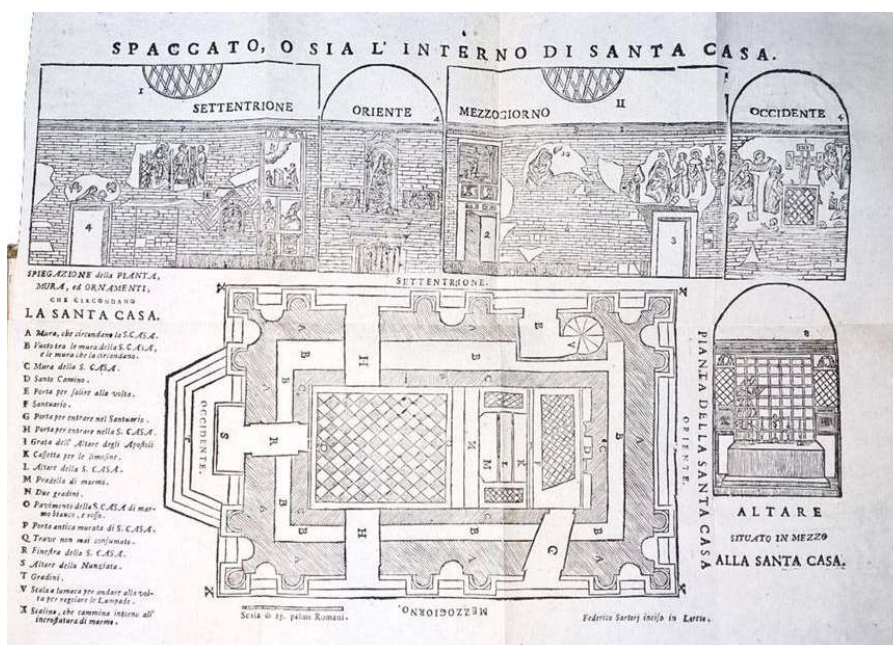
⁶³ Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 404

⁶⁴ Frano Glavina, Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989., str. 88

Slika 19: Zapadni dio unutrašnjosti Loretske kućice.⁶⁵

Na priloženom tlocrtu Svete kućice, mogu se uočiti i jedna sporedna vrata na južnom zidu. Ta vrata mogla bi se povezati s prozorom, koji se nalazi na istom mjestu na Gospi od Karmela. Time, to bi bila zadnja preostala poveznica Gospe od Karmela s Loretskom kućicom, osim »svetih dimenzija«. Zapadni zid Svete kućice nosi pravokutni prozor, no na zapadnom zidu Gospe od Karmela danas je portal. Doduše, nije nemoguće zamisliti da je ondje nekoć bio sličan prozor, te da se u crkvu ulazilo s bočne strane.

Slika 20: Tlocrt Loretske kućice.⁶⁶

⁶⁵ *The Basilica of the Holy House*, mrežna stranica *Loreto Turismo*, <https://www.loretoturismo.info/en/loreto/sightseeing/the-basilica-of-the-holy-house.html> (pregledano 2. rujna 2019.)

4. Zaključak

Crkva Gospe od Karmela u Trpnju zanimljiv je i vrijedan spomenik, koji priča o mnogo isprepletenih elemenata hrvatske i svjetske baštine. Kroz svoje pregradnje, otkriva slojevitost prošlosti trpanjskih gospodarskih, crkvenih i laičkih pitanja. Povezanost ove crkve s bratovštinom Gospe od Karmela omogućuje uvid u sudjelovanje puka pri drevnim tradicijama, te u ravnotežu svjetovnog i vjerskog u javnom životu. Svojom zemljopisnom lokacijom veže se uz priču o Pelješcu, a svojim mjestom na crkveno-administrativnoj karti, ukazuje na olujna stoljeća političkih promjena koja stižu sutonom velike Dubrovačke republike. Legat Jere Gundulića povezuje ovu crkvu sa starim hrvatskim plemstvom, i omogućuje razmatranje feudalnih obveza i nasljednih običaja. Istraživanjem unutrašnjosti crkve, njenih oltara i oslika, otkriva se niz poveznica na pelješku, dubrovačku i talijansku baštinu. Sat u zvoniku spaja umjetničku priču s mehaničkom strukom, a identifikacijom postaje nova crtica u znanstvenoj obradi ove crkve.

Daljnja istraživanja na ovom objektu, i u arhivima grada Dubrovnika, zasigurno bi polučila još mnogo novih saznanja. Točan datum dovršetka crkve zasad ostaje nepoznat, kao i potpuni kronološki popis svih njenih pregradnji. Arheološka istraživanja mogla bi, možda, otkriti nove informacije o povijesti same parcele – nije nevjerojatno da se i prije izgradnje ove crkve, tamo nalazila kakva sakralna građevina. Neka znanja zasigurno je progutala povijest, no pouzdano vjerujem kako bi se o Gospi od Karmela moglo još štogod naučiti.

⁶⁶ *Notizie della Santa Casa di Maria Vergine venerata in Loreto*, mrežna stranica Abe Books, https://www.abebooks.it/servlet/BookDetailsPL?bi=22775860863&cm_sp=collections--3ffgV4bDuCJzz3kGyoNoCW_item_1_59--bdp (pregledano 2. rujna 2019.)

5. Literatura

- Irena Benyovsky, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, u: *Croatica Christiana periodica*, God. 22, br. 41 (1998.), str. 137-160
- Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Poluotok Rat ili Pelješac*, Zagreb: Tisak braće Kralj, 1907.
- Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka Rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke republike*, Split: Leonova tiskara, 1921.
- Mihovil Bolonić, »Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku (1323-1973)«, u: *Bogoslovska smotra*, God. 43, br. 4 (1973.), str. 459-476
- Ivan Bosilj, *Zvona*, Zagreb: Graphis, 2001.
- Nevenka Božanić-Bezić, »Stari dalmatinski satovi«, u: *Mogućnosti*, 10 (1966.), str. 1110-1120
- Lovorka Čoralić, »Izvori i literatura o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačke republike«, u: *Croatica Christiana periodica*, God. 15, br. 27 (1991.), str. 88-96
- Stane Đivanović, »Baletin, Pasko (Paskoje)«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, (ur.) Nikica Kolumbić, Zagreb, JLZ, 1983, sv. 1, str. 393
- Igor Fisković, *Kulturno-umjetnička prošlost Pelješkog kanala*, Split: Možnosti, 1972.
- Igor Fisković, »Tri srednjovjekovne crkvice na Pelješcu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 19 (1972.), 1, str. 15-40
- Vinko Foretić, »Dubrovačke bratovštine«, u: *Časopis za hrvatsku povijest*, Zagreb, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Knj. 1, sv. 1-2 (1943.), str. 16-33
- Frano Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*, Dubrovnik: Državni arhiv, 2010
- Frano Glavina, »Kmetški odnosi na poluotoku Pelješcu u svjetlu jedne parnice iz 1741. g.«, u: *Arhivski vjesnik*, 21-22 (1978-79.), str. 403-421
- Frano Glavina, *Trpanj: prošlost, sadašnjost, spomenici*, Trpanj: Turističko društvo Trpanj, 1989.
- Frano Glavina, »Trpanjske crkve«, u: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, (prir.) Justin V. Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., str. 381-410

- Emanuel Hoško, Na vrhu Trsatskih stuba, Rijeka: Tiskara Rijeka, 1991.
- Emanuel Hoško, Trsatski franjevci: pet i pol stoljeća služenja Trsatskom svetištu, Rijeka: Adamić, Franjevački samostan Trsat, 2004.
- Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, sv. 1, (ur.) Vladimir Stipetić, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1998.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb: Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, 1979.
- Ivana Lovrić Jović, Ja, Krsto Lučin Dubrovčanin, činim ovi testamenat...: jezična analiza dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. stoljeća s transkripcijom i rječnikom, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2015.
- Ante Marinović, »Predgovor«, u: *Stonske odredbe*, (prir.) Ante Marinović, Split: Književni krug, 2013., str. 7-34
- Jasenka Maslek, »Trpanjski ribari«, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, (ur.) Lovorka Čoralić et al., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016., str. 396-403
- Grga Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagreb: Hrvatski izdavalačko bibliografski zavod, 1944.
- Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb: Biskupska konferencija Jugoslavije, 1975.
- Ivan Ostojić, »Stara bratovština Presv. tijela Kristova u Splitu«, u: *Bogoslovska smotra*, God. 45, br. 4 (1975.), str. 479-488
- Marija Planić-Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1980.
- Kruno Prijatelj, Ivan Skvarčina, Split: Galerija umjetnina, 1963.
- Ivana Prijatelj-Pavičić, Loretske teme, Rijeka: Vitagraf, 1994.
- Nikola Mate Roščić, »Hrvatska hodočašćenja u Loreto«, u: *Croatica Christiana periodica*, Vol. 7., No. 11 (1983.), str. 88-95
- Josip Ante Soldo, »Ikonografija i širenje marijanske pobožnosti kod nas«, u: *Bogoslovska smotra*, Vol. 53, No. 2-3 (1983.), str. 238-243
- Bernard Stulli, Povijest Dubrovačke republike, Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1989.
- Zlatko Josip Šafarić (ur.), Svetište Gospe od Pojšana, Split: Kapucinski samostan Gospe od Pojšana, 1994.
- Franjo Šanjek, Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.

- Vjekoslav Štefanić, Vladimir Franolić, Josip Buturac, »Bratovštine«, u: *Hrvatska enciklopedija*, 3. sv., (ur.) Mate Ujević, Zagreb: Naklada konzorcija Hrvatske enciklopedije, 1942, str. 247-252
- Zdravko Šundrica, Tajna kutija Dubrovačkog arhiva: Dio 1, Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2008.
- Radoslav Tomić, »Slikar Mate Otoni Napoli«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 38 (2014.), str. 103-116
- Radoslav Tomić, »Slike u crkvi i samostanu Gospe od Pojišana«, u: *Svetište Gospe od Pojišana*, Split, Kapucinski samostan Gospe od Pojišana, 1994., str. 53-66
- Radoslav Tomić, »Treba znati od koga kopirati«, u: *Vijenac*, Zagreb, Matica hrvatska, 203 (2001.)
- Nenad Vekarić, Pelješka naselja u 14. stoljeću, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU, 1989.
- Rudolf Wittkower, The art and architecture in Italy: 1600 to 1750, London: Yale University Press, 1982.
- Marin Zaninović, »Antički latinski natpis iz Trpnja«, u: *Pelješki zbornik*, (ur.) Stjepan Vekarić, Zagreb: Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 191-195
- Marin Zaninović, Limitacija stonskog polja, Zagreb: JAZU, 1970.

6. Popis slikovnih priloga

Slika 1: Kompozitna fotografija pročelja Gospe od Karmela. Snimio i izradio Nikola Pažin.

Slika 2: Pročelje Gospe od Karmela. Snimio Nikola Pažin.

Slika 3: Tlocrt Gospe od Karmela. Izradio Nikola Pažin, po vlastitim mjerenjima.

Slika 4: Bivša zgrada kapelanije. Snimio Nikola Pažin.

Slika 5: Preslica i zvono na pročelju. Snimio Nikola Pažin.

Slika 6: Sjeverna strana crkve, s vidljivim pregradnjama. Snimio Nikola Pažin.

Slika 7: Sjeverna strana crkve, spomen-ploča. Snimio Nikola Pažin.

Slika 8: Sjeverna strana crkve, sa zazidanim vratima. Snimio Nikola Pažin.

Slika 9: Glavni oltar. Snimio Nikola Pažin.

Slika 10: Slika »Duše u Čistilištu«. Snimio Nikola Pažin.

Slika 11: Poredba slike u Gospi od Karmela s Pitterijevim prikazom apostola Šimuna Kananeja. Kompozit izradio Nikola Pažin.

Slika 12: Poredba slike u Gospi od Karmela s Pitterijevim prikazom apostola Bartolomeja. Kompozit izradio Nikola Pažin.

Slika 13: Bočni oltar sv. Antuna. Snimio Nikola Pažin.

Slika 14: Stropni oslik najbliži ulazu. Snimio Nikola Pažin.

Slika 15: Središnji stropni oslik. Snimio Nikola Pažin.

Slika 16: Stropni oslik najbliži oltaru. Snimio Nikola Pažin.

Slika 17: Satni mehanizam u zvoniku. Snimio Nikola Pažin.

Slika 18: Vidljiv natpis na mehanizmu. Snimio Nikola Pažin.

Slika 19: Zapadni dio interijera Loretske kućice. Preuzeto s internetske adrese: <https://www.loretoturismo.info/en/loreto/sightseeing/the-basilica-of-the-holy-house.html> (pregledano 17. srpnja 2019.)

Slika 20: Tlocrt Loretske kućice. Preuzeto s internetske adrese: https://www.abebooks.it/servlet/BookDetailsPL?bi=22775860863&cm_sp=collections-_-3ffgV4bDuCJzz3kGyoNoCW_item_1_59-_-bdp (pregledano 17. srpnja 2019.)

Summary:

This thesis concerns the Church of Our Lady of Mount Carmel, in Trpanj, Croatia. Geographical, legal, and artistic aspects of its history are thoroughly described, as well as its appearance, both within and without. Furthermore, this study presents a groundplan of the church and a number of photographs, as aids in understanding the church's many architectural changes through history. It was originally built in the latter half of the 17th century, due to the last will and testament of Stjepan Gundulić, wherein he stipulated the construction of a church matching in proportions the Holy House (*Santa Casa*) of Loreto. Some information on the church's history had been available in scientific literature, but many matters remained unresolved. This thesis offers several new theories, based on practical observation and scientific investigation, but also summarizes familiar knowledge on confraternities and iconography related to the worship of Our Lady of Carmel. The main altar is described in full, as well as its altarpiece, painted by Franjo Kaer of Makarska. Some portraits in these paintings are identified as copies of 18th century lithographs by Marco Pitteri of Venice. The church's side-altar is described too, and authorship is proposed for the ceiling decorations, apparently the work of a certain Frano Ferenca. In addition to this, authorship is resolved for the old clock situated in the church's belfry; for it is most certainly the work of an Italian clockmaking company called »the brothers Solari«. A new theory is also proposed to explain some windows and doors that were covered up during reconstructions, bringing up the connexion between this church and its inspiration, the *Santa Casa* of Loreto.

Keywords:

Our Lady of Carmel, Trpanj, church architecture, Pelješac, Stjepan Gundulić, Franjo Kaer